

Вера Дзянісенка

ПАРАЎНАЛЬНА-ТЫПАЛАГІЧНАЕ ВЫВУЧЭННЕ БЕЛАРУСКІХ І ВЕДЫЙСКІХ ЛЕКАВЫХ ЗАМОЎ

Параўнальна-тыпалагічнае вывучэнне фальклору з кожным годам набывае ўсё большае значэнне, і, безумоўна, гэта адпавядае тэндэнцыям нашага часу, бо даследаванне працэсаў узаемадзеяння і ўзаемаўзбагачэння – неабходная ўмова ўсебаковай характарыстыкі духоўнай культуры і выяўлення заканамернасцей развіцця [11, 3].

Наогул параўнанне – такі метадычны прыём, які можа быць выкарыстаны з рознымі мэтамі і ў рамках розных метадаў, аднак з’яўляецца зусім неабходным для даследавання ў галіне фалькларыстыкі [7, 185]. В. М. Жырмунскі лічыў параўнанне прыдатным для даследавання разнастайных гістарычных з’яў. Ён вылучаў наступныя магчымыя аспекты параўнальнага даследавання: а) простае супастаўленне з’яў; б) гісторыка-тыпалагічнае; в) гісторыка-генетычнае; г) параўнанне, што вызначае генетычныя сувязі паміж з’явамі на падставе культурных узаемадзеянняў [8, 15].

Параўнальнае вывучэнне беларускага фальклору амаль заўсёды ішло ў межах славістычных даследаванняў. І сёння, калі ўзрастае цікавасць да мінулага ў розных яго праяўленнях, наспела неабходнасць шырокага развіцця даследаванняў узаемасувязей беларускага фальклору з фальклорам не толькі славян, але і іншых народаў.

Індаеўрапеістыка за паўтара стагоддзі свайго існавання стала папулярнай (і нават у пэўнай ступені вядучай) вобласцю параўнальна-гістарычнага даследавання не толькі ў галіне мовазнаўства, але і літаратуразнаўства і фальклору. Хоць беларуская індаеўрапеістыка не мае такіх глыбокіх навуковых традыцый, як, напрыклад, руская ці заходнееўрапейская, аднак можна сцвярджаць, што цяпер гэта даволі папулярная і перспектыўная галіна даследавання [3, 59].

Мы спынімся толькі на адным жанры фальклору – замовах – і параўнаем беларускія замовы і замовы ведыйскай эпохі. Якія ж ёсць падставы для тыпалагічнага разгляду беларускіх і ведыйскіх замоў для нас, фалькларыстаў? Высвятляецца, што замовы розных народаў, якія жылі ў зусім розныя эпохі, маюць тым не менш агульныя рысы. Зразумела, што ў кожным канкрэтным выпадку выбар аб'екта параўнальнага аналізу павінен быць навукова абгрунтаваны. На наш погляд, гэта комплекс гістарычных, культурных, жанравых, міфарытуальных і лінгвістычных фактараў. Беларусы, як, дарэчы, і праславяне, з'явіліся на гістарычнай арэне значна пазней за арыяў. Здаецца, паміж імі пралягае бездань прасторы і часу, але ў культурна-гістарычнай рэтраспектыве ўсё выглядае крыху інакш, калі ўлічыць гіпотэзу аб існаванні агульнай прарадзімы індаеўрапейскіх народаў. Дыскусія наконт яе лакалізацыі яшчэ не атрымала канчатковага завяршэння, але ніхто не аспрэчвае меркавання, што прарадзіма носьбітаў індаеўрапейскіх моў, дзе б яе ні прапаноўвалі змяшчаць – у прыпялярнай зоне, як Б. Цілак, у арэале ўсходняй Анатоліі, Паўднёвага Каўказа і Паўночнай Месапатаміі, як Т. Гамкрэлідзе і В. Іванаў, – павінна была існаваць, бо ў іншым выпадку цяжка растлумачыць рознага кшталту паралелі і сыходжанні. Акрамя таго, балта-славянскія даследаванні паказалі, што ў песенных традыцыях народаў захавалася шмат міфалагічных архаізмаў, вытлумачэнню якіх дапамагае супастаўленне фальклорных твораў з ведыйскімі гімнамі [12, 103 – 104].

Перш за ўсё трэба адзначыць, што беларускія і ведыйскія замовы адзінай кампазіцыйнай схемы не маюць. У традыцыйных

беларускіх замовах дастаткова ўжывальным з'яўляецца малітоўны ўступ: «Первым разам, божым часам...», «Памолімся Госпаду Богу і Духу Святому...» Эпічная частка замоў, дакладней сказаць, сэнсавая, можа быць дыялагічнай або маналагічнай, а заканчваецца замовы закрэпкай, якая таксама можа быць вельмі кароткай або разгорнутай [5, 102]. У ведыйскай жа традыцыі падобнай схемы пабудовы замоў няма. Ведыйскія замовы маюць форму вершаў, у якіх колькасць слоў залежыць ад парадку кніг. Аднак прасочваюцца агульныя рысы для беларускіх і ведыйскіх замоў. Гэта матыў загады ці забароны, які для апошніх з'яўляецца кампазіцыйным элементам: «Ліхаманка, разам з братам-баласам. // Разам з сястрой-кашлем, // Разам з пляменнікам-лішам, // Ідзі да таго, чужога народа!» [4, 64]. «Ліхаманка, няхай не набярэшся ты болей соку! // Няхай згінеш ты ўніз, на поўдзень!» [4, 63]. «Ліхаманка, ідзі да муджавантаў // Ці да балхікаў, яшчэ далей!» (тут і далей пераклад мой – В. Д.) [4, 64]. Іншыя прыклады даказваюць, што параўнанне ў ведыйскіх і беларускіх замовах заўсёды выяўляе галоўную думку замовы, актуалізуе пажаданне і звычайна праводзіцца з тымі прадметамі, з'явамі, магутнасць або заканамернасць дзеянняў якіх не выклікаюць сумнення. Па меркаванні даследчыка В. У. Іванава, «старажытнаіндыйскія і еўрапейскія замовы, якія належаць да адной старажытнай традыцыі, адлюстроўваюць у вышэйшай ступені архаічныя “міфапаэтычныя” ўяўленні і дазваляюць ставіць пытанне аб рэканструкцыі па меншай меры фрагментаў агульнаіндаеўрапейскага тэксту» [10, 176].

Калі структурная паэтыка арыентуецца на вызначэнне іерархічных узроўняў структуры тэксту, то матыўны аналіз (тэрмін і распрацоўка Б. М. Гаспарова) прадугледжвае наступную якасць матываў: «яны, будучы кросузроўневымі адзінкамі, паўтараюцца, вар'іруючыся з іншымі матывамі ў тэксце, ствараючы яго непаўторную паэтыку» [13, 256].

У нашым папярэднім артыкуле было адзначана, што «скразным» матывам у беларускіх і ведыйскіх замовах з'яўляецца матыў пералічэння [2, 57–58]. Напрыклад, у беларускіх лекавых замовах пералічваюцца часткі цела, з якіх выганяецца хвароба, розныя віды ліхаманкі: «Вы, дванаццаць Цяцюх, выхадзіця з раба божгага: вам у ём ня быць, вам з яго вон выхадзіць, з жыл, з пажыл, з гаручай крыві, з галавы і з ног» (864) [9, 252]. «Хішухі, Хішухі, сунімай сваіх хішушак, не пускай іх голых, босых, праставалосых на ранніх зорах, на вячэрніх росах, на цёпрых начах. <...> Угаварую з буйных галоў, з румяных ліц,

белага цела, з касцей, мазгоў, із жыл, з румяных ліц, белага цела, з касцей, мазгоў, із жыл, жывата і гарачай крыві» (865) [9, 253]. У ведыйскіх замовах: «Гандхары, муджавантам, // Ангам, магадхам // Мы ўручаем ліхаманку, як пасылаюць чалавеку каштоўнасць» [4, 65]. «Пастаянную і восеньскую, // Ліхаманку халодную і спякотную, // Летняй пары і пары дажджоў – // Я застаўлю знікнуць!» [4, 65]. «Няхай прагоніць Агні адсюль ліхаманку! // (Няхай прагоняць яе) Сома, давільны камень, Варуна, чысты помысламі, // Алтар, ахвярная салома, ярка пылаючыя дровы! // Няхай знікне проч нянавісць!» [4, 63] Акрамя таго, у ведыйскіх замовах сустракаецца таксама пералік багоў і міфалагічных персанажаў (Агні, Сома, Варуна), а, напрыклад, у лекавых замовах пералічваюцца віды хваробы, народы, да якіх яна адсылаецца.

Намі было вызначана, што ў беларускіх і ведыйскіх замовах прысутнічае матыў адсылання (выгнання) [2, 58]. Напрыклад, ліхаманка ў беларускіх замовах адсылаецца «на сыр-бор, серае балота», «на сіяньскія лугі, на калінавыя кусты і зялёныя лугі», «на ніцыя лозы, на быстрыя воды, на крутыя горы», «на мхі на балота, на скрыпучыі дзірыва». У ведыйскіх замовах: «На поўдзень я яе адсылаю, // Зрабіўшы паклон ліхаманцы» [4, 63]. «Няхай прагоніць Агні адсюль ліхаманку! // (Няхай прагоняць яе) Сома, давільны камень, Варуна, чысты помысламі, // Алтар, ахвярная салома, ярка пылаючыя дровы! // Няхай знікне прэч нянавісць!» [4, 63]

Характэрным для ведыйскіх і беларускіх замоў з'яўляецца матыў чырвонага колеру [1, 152]. У ведыйскіх замовах: «Прэч адыходзяць жанчыны – // Вены – у чырвоным адзенні [4, 169]. «Плямністая-расплямністая, // Як чырвоным прытудраная» [4, 169]. У беларускіх замовах: «Ішла Прасвятая маць Бугуродзіца па калінавым мосту, у красных чаравічках, з краснай трасцінай, з святымі апосталамі» [9, 160], «...за тымі за сталамі дубовымі, за ніцясовымі сядзяць тры сястрыцы, і дзявіцы-красавіцы, і прадуць красны разны шоўк» [9, 155]. Чырвоны – адзін з дамінантных колераў у традыцыйнай культуры беларусаў. Шматлікія рытуальныя абрадавыя кантэксты, атрыбуты найважнейшых каляндарных і сямейных абрадаў, вырабы ткацтва і творы дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва даюць падставы сцвярджаць, што чырвоны колер сімвалізаваў жыццё ў самым шырокім сэнсе гэтага слова: як нараджэнне, якому спадарожнічала кроў, як перанараджэнне маладой у першую шлюбную ноч (пра што можа сведчыць рытуальная песня «Каліна», якую спявалі цнатлівай

дзяўчыне), нарэшце, як перанараджэнне або ўваскрэсенне (сімвалам «другога нараджэння» Ісуса Хрыста стала чырвонае велікоднае яйка) [6, 360]. Такім чынам, атрыбуты чырвонага колеру ў беларускіх замовах выконваюць засцерагальна-прадуцыравальную ролю.

Пры параўнальна-тыпалагічным параўнанні беларускіх і ведыйскіх замоў варта таксама засяродзіць ўвагу на тыпалогіі вобразаў.

У зачыне беларускіх замоў звычайна звяртаюцца з просьбай да тых сіл, на якія спадзяюцца ў ажыццяўленні задуманага – звычайна да Хрыста ці Божай Маці: *«Ішла святая Прачыстая матка Хрыстова гарою, нясла ваду дугою»* (460) [9, 154]. Між тым замай менавіта просяць Бога ўмяшацца ў стасункі людзей, дапамагчы ці дараваць здароўе, на каго ўказвае суб'ект. Фактычна гэта нават не просьба: замаўляльнік нечым прыроўнівае сябе да Бога – дыктуе свету свае прадпісанні. Выказанае імя Бога, згодна самым старажытным і паўсюдна распаўсюджаным вераванням, як бы паварочвае іншасвет да чалавека, робіць Тонкі, Боскі свет больш адкрытым для таго, хто вымаўляе сакральнае імя [5, 51 – 52].

Праз пасрэдніцтва імёнаў, што належаць да семантычнага поля «пачатак», або «зачын», у замовах праводзяцца паралелі паміж дзеяннямі замаўляльніка, з аднаго боку, і Хрыста, Божай Маці, а таксама святых, анёлаў, іншых усемагутных істот – з другога. І вышэйшыя сілы, і замаўляльнік – разам – пачынаюць магічныя дзеянні, накіраваныя на атрыманне здароўя для рэцыпіента [5, 51–52]. У беларускіх замовах даволі часта можна сустрэць вобраз чалавека ці жанчыны, у выглядзе якіх выступалі хваробы. Тут адбіўся ўплыў антрапоморфных уяўленняў. Напрыклад, скула ў замовах малоецца як *«скула-скуліца, красная дзявіца»*. Такія ж персаніфікаваныя і іншыя хваробы — залатнік, каўтун, каўтуніца, рожа: *«Каўтун, каўтунішча-дурнішча, ад чаго ты ўзняўся? Ці ты з падзіўку, ці ты з пасілку, ці з цяжкага падымання, ці ты з цяжкага падыхання?»* (837) [9, 246]. *«Залаты залатнічок, малады маладзічок, я цябе знаю, я цябе выгавараю, на сваём месечку пастанаўляю»* (808) [9, 238]. *«Лішаю, лішаю, я цябе рашаю – // Я цябе рашаю, як свінням мяшаю»* (744) [9, 222]. Згадваецца ў замовах і зара-зараніца як маці, прычым атаясамліваецца найчасцей з Божай Маці: *«Прачысту мамку на помач вызываю. Святая гасподня, вялікая зара-зараніца, рабы божай Дар'і памашніца»* (353) [5, 60]. У беларускіх замовах ад болю зубоў распаўсюджаны вобраз месяца. Даследчыца Г. А. Баргашэвіч лічыць, што месяц у гэтых замовах разумеецца як хтанічнае боства, ва ўладзе

якога дараваць здароўе (дакладней, нячуласць, як у нябожчыкаў, да болю зубоў). Па замовах, маладзік бывае ў Адама (першачалавека), дзе бачыць людзей, якія ядуць каменне, але зубы ў іх пры гэтым не баляць.

Што тычыцца замоў ведыйскай эпохі, то ў першую чаргу неабходна закрануць пытанне пра суаднесенасць рэлігіі і магіі. Ведыйская рэлігія наскрозь пранікнута магіяй. Адны і тыя ж рытуалы маглі выкарыстоўвацца як ў рэлігійных, так і ў магічных мэтах. Агульным элементам для магіі і рэліі было прызнанне абумоўленасці чалавечага існавання звышнатуральнымі сіламі [4, 25 – 26]. У ведыйскіх замовах рэлігійны ўзровень прадстаўляюць два класы: багі і сілы зла (асуры і іншыя дэмань). Багі звязаны са светам, касмічным законам рыту, парадкам і ісцінай, асуры – з цемрай, парушэннем касмічнага парадку, хаосам, зманам [3, 62]. У ведыйскіх лекавых замовах сустракаецца імя бога Індры – бога навальніцы і вайны, самага галоўнага ў пантэоне багоў: «*Няхай аддадуць цябе зноў апсарас! // Зноў – Індра! Зноў – Бхага!*» [4, 72]. Бог Агні (agni) – адзін з асноўных багоў Атхарваеды, бог агню ва ўсіх яго праявах: на зямлі, на небе і ў вадзе; бог сямейнага ачага і ахвярнага вогнішча, які забівае і праганяе дэманаў; надзяляе даўгалеццем, вылечвае ад укусаў дзікіх звяроў і змяінага яду: «*Няхай прагоніць Агні адсюль ліхаманку!*» [4, 63]. Сома (soma) – уладар раслін. Варуна (varuna) – асноўны захавальнік касмічнага закону рыту; карае грэшнікаў, зацягваючы на іх свае петлі ці насылаючы вадзянку; звязаны з вадой і клятвай пры вадзе; мрачны бог магічных замоў Атхарваеды: «*Няхай прагоніць Агні адсюль ліхаманку! // (Няхай прагоняць яе) Сома, давільны камень, Варуна, чысты помысламі, // Алтар, ахвярная салома, ярка пылаючыя дровы! // Няхай знікне проч нянавіць!*» [4, 63]. Таксама ў ведыйскіх замовах ад крывацёку сустракаецца вобраз жанчыны: «*Прэч адыходзяць жанчыны – // Вены – у чырвоным адзенні // Як бязбратнія сёстры, // Няхай спыняцца яны з разбітым бляскам!*» [4, 69]. У гэтай замове бязбратнія сястры і ёсць вены. «Бязбратнія сёстры» – згодна з індыйскімі звычаямі, калі ў бацькоў была дачка, але не было ніводнага сына (сітуацыя бязбратняй сястры), то, калі дачка выходзіла замуж, яна павінна была застацца ў бацькоўскай хаце. Таму генезіс такога эпічнага вобраза магчыма патлумачыць іх побытавым значэннем ці вытокамі [1, 152].

Такім чынам, пра параўнальна-тыпалагічным параўнанні мы вызначылі рад прымет, якія абазначаюць суадносіны пэўных элементаў беларускіх і ведыйскіх замоў. Тым самым гэта дало

нам магчымасць з вялікай доляй верагоднасці сцвярджаць, што параўнальна-тыпалагічнае вывучэнне не здымае нацыянальнай спецыфікі замоў, а наадварот, дазваляе ўстанавіць яе з большай канкрэтнасцю на аснове падабенства і адрознення паміж імі [7, 185].

Літаратура

1. *Арлова В. С.* Матэўнае поле беларускіх і ведыйскіх замоў ад крывацёку // Фалькларыстычныя даследаванні. Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі: зб. арт. Вып. 5. / пад нав. рэд. Р. М. Кавалёвай, В. В. Прыемка. Мінск, 2008.
2. *Арлова В. С.* Матэўнае поле беларускіх і ведыйскіх замоў ад ліхаманкі // Фальклор і сучасная культура: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., 22–23 крас. 2008 г., г. Мінск: у 2 ч. / рэдкал.: І. С. Роўда [і інш.]. Мінск., 2008.
3. *Арлова В. С.* Узроўні безэквівалентнасці ў беларускіх і ведыйскіх лекавых замовах // Фалькларыстычныя даследаванні. Кантэкст. Тыпалогія. Сувязі: зб. арт. Вып. 6. / пад нав. рэд. В. В. Прыемка, Т. А. Марозавай. Мінск, 2009.
4. Атхарваведа. Избранное. М., 1977.
5. *Барташэвіч Г. А.* Магічнае слова: вопыт даследавання светапогляднай і мастацкай асновы замоў. Мінск, 1990.
6. Беларуская міфалогія: энцыклапедычны слоўнік. Мінск, 2006.
7. *Жирмунский В. М.* Сравнительное литературоведение. Л., 1979.
8. *Жирмунский В. М.* Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса. М., 1958.
9. Замовы / уклад. Г. А. Барташэвіч; рэдкал.: А. С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск, 2000.
10. *Иванов В. В.* Низшая мифология // Мифы народов мира: энциклопедия: в 2 т. Т. 2. М., 1988.
11. *Кавалёва Р. М.* Тыпалогія гімнічнай паззіі беларусаў і арыяў ведыйскай эпохі // Фальклор і этнакультура Палесся. Мінск, 2006.
12. *Кабашнікаў К. П.* Беларускі фальклор у параўнальным асвятленні: Гістарыяграфічны нарыс. Мінск, 1981.
13. *Руднев В.* Энциклопедический словарь культуры XX века. Ключевые понятия и тексты. М., 2001.